

Jan Trzynadlowski

Stefania Skwarczyńska (17 listopada
1902 - 28 kwietnia 1988)

Pamiętnik Literacki : czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce
literatury polskiej 80/4, 367-372

1989

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

V. K R O N I K A

Z M A R L I

Pamiętnik Literacki LXXX, 1989, z. 4
PL ISSN 0031-0514

STEFANIA SKWARCZYŃSKA

(17 listopada 1902 — 28 kwietnia 1988)

Stefania Skwarczyńska urodziła się w Kamionce Strumiłowej koło Lwowa, jako córka Mieczysława Strzelbickiego i Marii ze Ściborów-Rylskich. Ojciec był starostą w Kamionce Strumiłowej, później w Sanoku.

W latach 1921—1925 studiowała filologię polską i romańską w Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie (u profesorów: J. Kleinera, W. Bruchnalskiego, J. Kasprówicza, E. Porębowicza i Z. Czernego). Rozprawa *Ewolucja obrazów u Słowackiego* — pierwsza publikacja książkowa (1925) — przyniosła jej stopień doktora filozofii. Jako polonistka pracowała w szkolnictwie średnim w Stanisławowie, Brześciu nad Bugiem i w Łodzi (1923—1939). W roku 1922 poślubiła Tadeusza Skwarczyńskiego, późniejszego podpułkownika WP. W roku 1937 uzyskała na Uniwersytecie Jana Kazimierza, na podstawie *Teorii listu*, pierwszą w Polsce habilitację z teorii literatury i jako docent rozpoczęła wykłady. Rok 1939 przyniósł jej tytuł profesora nadzwyczajnego Oddziału Łódzkiego Wolnej Wszechnicy Polskiej i kierownictwo Katedry Historii i Teorii Literatury tej uczelni. Rok akademicki 1939/40 rozpoczęła wykładami na Uniwersytecie Jana Kazimierza, przerwany deportacją do Kazachstanu wraz z całą pozostałą w Polsce rodziną (kwiecień—listopad 1940).

Okres okupacji hitlerowskiej spędziła Skwarczyńska we Lwowie, gdzie prowadziła tajne nauczanie (wykłady i seminaria teoretycznoliterackie). Redagowała konspiracyjne czasopisma „Służba Państwu” i „Kobieta w Walce”. W jej mieszkaniu odbywały się posiedzenia lwowskiej grupy literackiej (M. Żuławski, A. Rybicki, J. Hordyński i inni). Przygotowała też do druku dwa zbiorki poezji różnych autorów wydane we Lwowie: *Wierne płomienie* (1943) i *Śpiew wojny* (1944) — ten drugi wespół z Mirosławem Żuławskim.

Od roku 1945 do końca życia mieszkała w Łodzi. Od maja 1945 kierowała Katedrą Teorii Literatury Uniwersytetu Łódzkiego, zlikwidowaną w 1951 i restytuowaną w 1958 roku. Dzięki jej staraniom katedrę tę, wzbogaconą o filmoznawstwo i teatrologię, przekształcono w Instytut Teorii Literatury, Teatru i Filmu, którego była pierwszym dyrek-

torem (1973). W tym roku przeszła na emeryturę. W latach 1947—1964 była profesorem Państwowej Wyższej Szkoły Teatralnej w Łodzi, w latach 1947—1949 — dziekanem Wydziału Dramaturgicznego tej uczelni.

W karierze naukowej prof. Skwarczyńskiej odnotować należy fakty najważniejsze, jak nominacje na: członka PAU — 1951, profesora zwyczajnego — 1957, członka-korespondenta PAN — 1971, członka rzeczywistego PAN — 1975; a na koniec doktorat *honoris causa* Uniwersytetu Łódzkiego — 1981. Wniosła poważny wkład w działalność organizacji naukowych — jako członek Towarzystwa Naukowego we Lwowie (1938), członek-założyciel Łódzkiego Towarzystwa Naukowego (1946), członek zarządu Association Internationale de Littérature Comparée (1963—1968), uczestniczka Międzynarodowego Kongresu Słowistów (1969), przewodnicząca Komisji Poetyki i Stylistyki Słowiańskiej (1969—1978). Jej udział w organizacjach społecznych to przede wszystkim członkostwo Międzynarodowego Komitetu Pokoju (1952—1969).

Polskie czasopiśmiennictwo naukowe nie miało ma do zawdzięczenia prof. Skwarczyńskiej. W roku 1937 była współzałożycielką łódzkiego rocznika literaturoznawczego „Prace Polonistyczne”, potem jego redaktorem do r. 1964; w latach 1946—1948 — członkiem Komitetu Redakcyjnego „Pamiętnika Literackiego”. W roku 1958 utworzyła i do końca życia redagowała międzynarodowy półrocznik „Zagadnienia Rodzajów Literackich”. Skwarczyńska otrzymała wiele nagród i odznaczeń, m.in. miasta Łodzi, fundacji im. A. Jurzykowskiego (Nowy Jork), czterokrotnie nagrodę im. W. Pietrzaka oraz Krzyż Oficerski Orderu Odrodzenia Polski i Medal Komisji Edukacji Narodowej.

Była wybitnym nauczycielem akademickim, wykształciła liczny zastęp teoretyków i historyków literatury, wśród nich wielu obecnych samodzielnych pracowników nauki.

Stefania Skwarczyńska to przede wszystkim wysokiej klasy uczona, teoretyk literatury o bezspornie europejskim rozgłosie i uznaniu. We współczesnej polskiej myśli teoretycznoliterackiej istnieje pogląd w pełni uzasadniony, że 3-tomowy *Wstęp do nauki o literaturze* Skwarczyńskiej rozległością horyzontów badawczych i śmiałością koncepcji naukowych przewyższa analogiczne kompendia europejskie. Dzieło to znalazłoby należne miejsce w nauce, gdyby zostało ogłoszone w którymś z języków „kongresowych”.

Centralną pozycję w teoretycznych zainteresowaniach Skwarczyńskiej zajmuje genologia (pojęcie to, zaczerpnięte z nauki francuskiej, było przez Skwarczyńską forytowane, ale przez pewien czas budziło u nas zastrzeżenia, np. stanowczo przeciw niemu oponował J. Krzyżanowski). Początkowe prace Skwarczyńskiej o tym charakterze koncentrowały się wokół tzw. literatury stosowanej (pełniacej funkcje praktyczne) — w przeciwieństwie do literatury o funkcjach estetycznych. O *pojęcie literatury stosowanej* — to pierwsze studium z tego zakresu (1931). Zespół

rozpraw dotyczących owego zagadnienia ogłosiła autorka w *Szkicach z zakresu teorii literatury* (1932). Jakkolwiek piśmiennictwem „paraliterackim” zajmowano się w Polsce wcześniej (np. W. Bruchnalski), to jednak chyba dzięki Skwarczyńskiej „awansowało” ono na należne mu miejsce w badaniach literackich, adekwatne do późniejszych koncepcji komparatystów francuskich zakładających, iż właściwy pogląd na sztukę słowa można mieć dopiero *sub specie* całości piśmiennictwa.

Stefania Skwarczyńska

Najpoważniejsze osiągnięcie Skwarczyńskiej w tej dziedzinie to monumentalna *Teoria listu* (1937 — praca habilitacyjna). Nowością metodologiczną tej wszechstronnej monografii jest potraktowanie listu nie tylko w aspektach psychologicznych i społecznych, lecz również ukazanie go w kontekście procesu zwanego dziś „komunikacją literacką”.

Wnikanie w zagadnienia genologiczne ujmowane w literaturoznawstwie bardzo różnorodnie doprowadziło autorkę do sformułowania własnej koncepcji „gatunku literackiego”. Doszła do wniosku, że nauka „poprzez zjawiska jednorazowe widzi zarys rzeczy istotnych i typowych”¹. Pojęcia genologiczne mają charakter ogólny, wyprowadzony z jednostkowych konkretów; posiadają one cechy wspólne, ujawnione w ich historycznym istnieniu, oraz cechy odmienne, znamionujące określone epoki czy też indywidualności twórcze. I jedne, i drugie mogą ulegać kontaminacjom z zespołami innych cech, tworząc bogaty obraz życia i współistnienia gatunków. Rodzaje i gatunki literackie wywodzą się z właściwych sobie praform, a ich historyczne mutacje pozostają w związku z sytuacjami życia ludzkiego.

¹ S. Skwarczyńska, *Ze studiów o istotności i o istocie rodzajów literackich*. Cz. 1. „Pamiętnik Literacki” 1936, z. 3, s. 582.

Zwracając uwagę na *universum* „twórczego słowa” wyodrębniła Skwarczyńska 6 rodzajów literackich, obejmujących i literaturę w jej „klasycznym” znaczeniu, i tzw. paraliteraturę. Oto owe rodzaje: dramatyczny, epicki, liryczny, budujący (piśmiennictwo parenetyczne), praktyczny (do tego rodzaju można by zaliczyć teksty pełniące funkcje przewodników w różnych dziedzinach życia), pomocniczy. Rozszerzając ów ciekawy pomysł badaczki, do tego ostatniego rodzaju wprowadzić możemy — tak przecież ważne — „werbalizacje filmowe” o rozległej skali sensów i ekspresji: od bardzo prostego dialogu statycznego i dynamicznego po kunsztowne kompozycje filozoficzne. Sensy i funkcje owych werbalizacji ujawniają się w pełni tylko w połączeniu z sekwencjami obrazów.

Sprawa dramatu to odrębny rozdział w naukowych koncepcjach Skwarczyńskiej. W jej systematyce dramat to jedynie ukłon w stronę wielowiekowej tradycji, albowiem badaczka wyłączyła go z obszaru literackiego i tekst uznała za libretto „dzieła teatralnego”. Teoria ta została sformułowana w głośnej rozprawie *Zagadnienie dramatu* (1949, 1953, 1974, 1976). Teza ta, choć podjęta przez niektórych teoretyków kultury i niewątpliwie pobudzająca naukowo oraz nadal żywotna, niezwykle szeroko dyskutowana, nie została powszechnie przyjęta; stano- wiąc ewentualnie „rodzaj pomocniczy”, dramat jako tekst zachowuje pełną artystyczną i myślową autonomię.

Ujęciem fundamentalnym problematyki genologicznej w skali analizy, interpretacji i syntezy stał się tom 3 *Wstępu do nauki o literaturze* (1965). W obszernym tym dziele (412 stron) ukazała Skwarczyńska pozycję genologii w nauce o literaturze, dokonała identyfikacji „przedmiotów genologicznych”, jakimi są rodzaje, gatunki i odmiany gatunkowe, nakreśliła obraz immanencji zjawisk genologicznych w utworze językowym oraz skalę „życia gatunków”, zanalizowała relacje pojęć i nazw genologicznych, wreszcie przeprowadziła przegląd systematyki genologicznej. Na marginesie, ale z naciskiem, warto podkreślić, że w całym tym 3-tomowym dziele autorka niejednokrotnie z wielką stanowczością i posługując się bogatym zasobem argumentów opowiedziała się za naukowością teorii literatury jako dyscypliny badawczej.

Poważne miejsce w pracach Skwarczyńskiej niejako z natury rzeczy musiała zająć teoria i poznawcza koncepcja utworu literackiego, sprawy związane z metodą badań literackich, z przedmiotem literaturoznawstwa. Myśl naukowa Skwarczyńskiej, silnie związana z fenomenologią, oryginalnie i indywidualnie ujmowała koncepcję intencjonalności dzieła literackiego. Świat przedstawiony w dziele to konstrukcja logiczna, układ zhierarchizowany, nasycony swoistymi wartościami, a przy tym, co szczególnie istotne, motywowany określoną filozofią człowieka i świata. Utwór literacki to fakt językowy uczestniczący w systemie językowym, ale także będący prezentacją indywidualności, a za-

tem sfunkcjonalizowany — przeto podległy weryfikacji. Utwór to wypowiedź sensowna, choć kryteriów tej sensowności szukać należy w indywidualnej strukturze dzieła.

Dzieło literackie jest ponadto fenomenem historycznym. W systemie tak złożonych, ale zracjonalizowanych komponentów i związków mogła się znaleźć praca w swoim rodzaju unikatowa, jaką jest Mickiewicz *„Historia przyszłości” i jej realizacje literackie* (1964). Dzieło to, bogate źródłowo, stanowiące owoc głębokich i wielokrotnych badań, określono jako dokument „wielkiej wyobraźni naukowej” (Z. Stefanowska). Również dla nieliteraturoznawców praca ta może być pasjonującą lekturą.

Wymieniony uprzednio *Wstęp do nauki o literaturze* (1954) stanowi syntezę teoretycznych koncepcji Skwarczyńskiej. Tom 1 zawiera określenie pozycji teorii literatury w grupie nauk o literaturze oraz teorię dzieła literackiego. Tom 2 prezentuje badania nad tworzywem utworu literackiego oraz naukę o wierszu. Od czasu ogłoszenia drukiem tych kompendiów prof. Skwarczyńska pracowała naukowo jeszcze przez 35 lat, nieustannie rozszerzając pole swoich obserwacji i pogłębiając swoje przemyślenia. Można powiedzieć, że w pewnym sensie myśli zawarte we *Wstępie* stały się ideami przewodnimi dalszej twórczości tej badaczki.

Polonistka i romanistka w jednej osobie, prof. Skwarczyńska w obręb swoich zainteresowań badawczych wciągnęła wielowiekową panoramę historycznoliteracką od Kochanowskiego do Kuśniewicza i od Ronsarda do Robbe-Grilleta. Jest to komparatystyka imponująca, choć z natury rzeczy potraktowana wybiórczo.

Wymownym dowodem tej rozległości horyzontów badawczych Skwarczyńskiej jest ogromna antologia *Teoria badań literackich za granicą*, wydana w dwóch tomach, w sześciu woluminach (1965—1986). Same rozprawy wstępne tworzą pokaźny tom *Kierunki w badaniach literackich* (1989).

Zapoczątkowane rozprawą *Systematyka zjawisk rodzajowych twórczego słowa* (1946) i studium *Zagadnienie dramatu zainteresowania teatrem* przewijały się przez całą twórczość naukową Skwarczyńskiej. Szeroką ich panoramę zawiera wielka publikacja książkowa *W orbicie literatury, teatru, kultury naukowej* (1985).

Prof. Stefania Skwarczyńska była wielką uczoną, pedagogiem i wychowawcą. Była człowiekiem, który „umiał się z cudzej sławy rozweselać”. Była nauczycielem nie tylko wymagającym, ale życzliwym i przyjaznym dla studentów. Można o niej mówić jako o kimś, kto potrafił być „wiernym i wytrwałym w przyjaźni”. Jej odejście stanowiło wielką stratę dla nauki nie tylko polskiej i napełniło głębokim smutkiem serca tych wszystkich, którzy mieli szczęście spotkać ją na drodze swego życia.

Prof. Stefania Skwarczyńska pozostawiła po sobie wielką spuściznę naukową. Bibliografia jej prac doprowadzona do 1981 r. obejmuje 436 pozycji, w tym 24 obszerne tomy książkowe. Jej osobie i dorobkowi naukowemu poświęcono następujące publikacje jubileuszowe: „Prace Polonistyczne” 1965 (m.in. bibliografia prac jubilatki w 40-lecie jej pracy naukowej); „Pamiętnik Literacki” 1972, z. 3 — w 70-lecie urodzin; „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego” 1975 (seria 1, nr 2: *Folia Polonica*) — w 50-lecie wydania pierwszej książki; „Przegląd Humanistyczny” 1984, z. 7/8 — w 80-lecie urodzin; *Dokumentacja twórczości naukowej Stefanii Skwarczyńskiej* w opracowaniu A. Kluby-Połatyńskiej i A. Sorbjan, pod redakcją S. Kaszyńskiego (Łódź 1984); „Zagadnienia Rodzajów Literackich” z. 64 (w druku) — ku czci i pamięci redaktora naczelnego, Stefanii Skwarczyńskiej.

Jan Trzynadlowski